

SOĞUK SAVAŞ ÖNCESİ SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE KARŞI TOPRAK İDDİALARI

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE, BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAKİ ACI YENİLGİSİNDEN DERS ÇIKARARAK ÇOK DAHA İYİ DÜŞÜNÜLMÜŞ VE TEMKİNLİ BİR SİYASET YÜRÜTMEKTEYDİ. ÜLKE YÖNETİMİ TÜM SINIRLAR BOYUNCA ÜLKEYİ ÇEVRELEMİŞ ASKERİ OPERASYONLARDAN KAYIP VERMEDEN ÇIKMASINI BİLMİŞTİ. TÜRKİYE BÜYÜK GÜÇLER ARASINDA YARANMIŞ ÇEKİŞMELERDEN YARARLANARAK, AKILLICA KENDİ İMKANLARINI DEĞERLENDİREREK TARAFSIZLIK SİYASETİ YÜRÜTÜYÖRDU. SOVYETLER BİRLİĞİNİN DE İTİRAF ETTİĞİ GİBİ, BU TARAFSIZLIK SAVAŞIN EN AĞIR DÖNEMLERİNDE HİTLER KARŞITI KOALİSYONUN MÜTTEFİKLERİNİN YARARINA OLMUŞTU.

Hayatının son günlerinde Atatürk haleflerine, “Kuzey’den gelecek tehlikeye dikkat etmelerini” vasiyet etmişti. Kısa bir süre sonra bu endişelerin gerçek olduğu ortaya çıktı. Artık savaşın ilk aylarında İ.Stalin’in, Komünist Enternasyonal’in yürütme komitesi Genel Sekreteri Georgiy Dimitrova 25 Kasım 1940 yılında söylediği meşkûk ifadelerinde Sovyetlerin Türkiye’ye karşı iddiaları ortaya çıkmıştı: **“Biz Türkleri Asya’ya kovacağız. Bunun neresi Türkiye? Orada iki milyon Gürcü, bir buçuk milyon Ermeni, bir milyon Kürt vs. milletler var. Türklerin sayı ise toplam 6-7 milyondur”.**

Almanya’nın 1939-1940 yıllarında Türkiye’yle ilgili başarısızlığa uğrayan planlarını, Sovyetler Birliği müttefiklerinin desteği ile hayata geçirmeğe çalışıyordu. Fakat ABD, özellikle de İngiltere bunu kabul etmedi. **Böylece, Türkiye Doğu ile Batı arasındaki çekişmelere sahne oldu. Artık 1944 yılının Kasım ayında Karadeniz boğazlarına ortak kontrol önerilerinin birkaç alternatifi hazırlanmıştı. 1945 yılının Mart ayında, 20 yıldan fazla Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında mevcut olan dostluk ve tarafsızlık hakkında anlaşma bozuldu, arkasından da SSCB’nin Türkiye’nin bağımsızlık hakları ve toprak bütünlüğünü ihlal eden iddialar ileri sürüldü.** Bütün bunlar Soğuk savaşın Stalin dönemine özgü olan “sinir harbine” dönüştü.

Daha 11 Mart tarihinde, yani Sovyetlerle Türkiye arasındaki anlaşmanın feshedilmesinden bir hafta önce, SSCB Dışişleri Halk Komiserliği uzmanları “Sovyet-Türk dostluk ve tarafsızlık hakkında anlaşmaya ilişkin”

raporunda, bu adımın, Boğazlarla ilgili sorunların çözümünde Sovyetlerin durumunu zorlaştıracığı ve yeni Sovyet-Türk anlaşmasının müzakerelerinde zor durumlar ortaya çıkarabileceği konusunda uyarıyorlardı. Lakin Sovyet yönetimi çatışmacı tutumu tercih etti. 1925 yılında imzalanmış Sovyet-Türk anlaşmasının feshinden iki hafta sonra Türkiye’nin SSCB Büyükelçisi S.Sarper Ankara’ya dönerek SSCB’nin Ankara Büyükelçisi S.Vinogradov ile birkaç resmi olmayan görüşmeler yaptı. Onların amacı, yeni Sovyet-Türk anlaşmasının ana hatlarını belirlemek ve iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceğini müzakere etmektir. Taraflar, yeni anlaşmanın feshedilmiş anlaşmadan geri kalmayacağı hususunda anlaşmaya vardılar. Dahası, **büyükelçi S.Sarper Sovyetlerin büyükelçisine, Türkiye’nin Sovyetler Birliği’ne yeni dostluk ve ittifak anlaşması önerdiğini bildirdi.** S.Vinogradov bütün bunları 8 Mayıs tarihinde telgrafla Dışişleri Halk Komiserliğine bildirdi.

Yaklaşık iki ay süren Ankara istişarelerinden sonra S.Sarper 24 Mayıs’ta Moskova’ya döndü ve burada ilk ola-

rak Dışişleri Halk Komiseri yardımcısı, SSCB’nin Orta Doğu politikası koordinatörü S.Kavtaradze ile görüştü. Bu görüşmede, S.Sarper 1925 yılı anlaşmasının ruhunun korunması ve ikili ilişkilerin müttefiklik düzeyine yükseltilmesi isteklerini bir daha dile getirdi. 1945 yılının 7 Haziran tarihinde, V.Molotov ile S.Sarper arasında gergin bir ortamda geçen ve iki saatten fazla süren bir görüşme yapıldı. **Görüşmede büyükelçi, önerilen anlaşmada, Avrupa ve Akdeniz ülkeleri tarafından olası saldırıya karşı SSCB ve Türkiye ittifakından bahsedildiğini kaydetti.** V.Molotov ise, karşılıklı iddiaların çözülmesine ihtiyaç duyulduğunu ve “Sovyetler Birliğinin böylesi zor bir savaştan sonra kendi güvenliği konusundaki endişesini dikkate alarak Sovyetler Birliğinin Boğazlarla ilgili isteklerini” sert bir şekilde dile getirdi. Molotov aslında SSCB’nin **“arazi konusunda incik düştüğü” ve Türkiye’nin Doğu sınırlarının “düzeltilmesini” kastederek 1921 tarihli antlaşmanın tekrar gözden geçirilmesini talep etmekteydi.** S.Sarper konunun bu şekilde ileri sürülmesine

karşı kesin itirazını bildirdiği zaman Molotov, "1921 yılında Polonya'nın Rusya'ya karşı adaletsiz davrandığını ve şimdiki Polonya hükümetinin bu "yanlış düzelttiğini" hatırlatarak, toprak sorunun çözümünün "Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostane ilişkilerin uzun yıllar boyunca güçlendirilmesine katkıda bulunacağını" anlatmaya çalıştı. Buna cevap olarak S.Sarper, **1921 tarihli antlaşmada**

Türkiye'nin çıkarlarını çiğneyen birçok hususların bulunduğu, fakat V.İ.Lenin ve Sovyetler Birliği hükümeti gibi Türkiye'nin de bu antlaşmanın adaletsiz olduğunu düşünmediğini belirtti. Sarper'e göre, söz konusu antlaşma gereğince belirlenen sınırlar, daha önce yapılan adaletsizliğin düzeltilmesi idi. Ancak V.Molotov müttefiklik anlaşmasının görüşülmesi tek lifini reddetti. Bu durumda taraflar, Boğazlarla ilgili konuyu görüşmeye devam etti.

O gece, V.Molotov Ankara büyükelçisi S.Vinogradova S.Sarper'le yapılan görüşmenin içeriği ile ilgili telgraf gönderdi. 12 Haziranda başbakan Ş.Saraçoğlu ABD büyükelçisi E.Wilson'la görüşerek Moskova'daki

müzakerelerden bahsetti. E.Wilson derhal ABD Dışişleri Bakanına şunları ilettili: "Aynı gün Dışişleri bakan yardımcısı ile görüştüm. O, **durumun ciddi bir analize ihtiyacı olduğunu ve bu analizin, müzakerelerin SSCB'nin niyetine dayalı olup olmayacağı belirlendikten sonra başlayacağını bildirdi**".

18 Haziran 1945 yılında V.Molotov ile S.Sarper arasında ikinci bir görüşme gerçekleşti ve bu görüşme ittifak anlaşmasının gerçek olmadığını bir daha gösterdi. V.Molotov mevcut koşullarda sadece SSCB'nin bu bölgedeki güvenliğini sağlayacak Boğazlarla ilgili anlaşmanın imzalanmasının konuşulabileceğini belirtmiştir. S.Sarper ise, her iki ülke halklarının ve hükümetlerinin özgür

Potsdam Konferansı

iradesini yansıtan 1921 tarihli antlaşma metnini tekrar titizlikle okuduğunu söyledi. **Polonya konusunda ise, Polonya SSCB ile savaşmıştı, oysa Türkiye ve Rusya 1919-1921 yıllarında birbirine karşı savaşmamışlardı. Türkiye, Sovyetler Birliğini de tehdit eden tehlikeye karşı savaşmıştı.** Bütün bu delillere rağmen gelişme sağlanamadı. Özellikle görüşmenin son dakikaları gergin geçmişti. Sovyet tarafı Türkiye'ye karşı toprak iddiasında ısrar etmekteydi. Bununla ilgili olarak V.Molotov kendi hükümetinin görüşünü ifade ettiğini bildirmiştir.

V.Molotov ve S.Sarper arasında 7-18 Haziran tarihleri arasında yapılan görüşmelere ilişkin belgelerin analizi, Soğuk Savaş dönemi öncesi Sovyetler politikasının bazı yönlerini açıklığa kavuşturmaya imkan sağlamaktadır. **1945 yılının Haziran ve Temmuz aylarında Güney Azerbaycan'la ilgili alınan gizli kararların yanı sıra Molotov-Sarper görüşmeleri Soğuk savaş belirtileri altında gerçekleşti. Türkiye'nin savaştan sonraki Batı yanlısı, en başta Amerikan yanlısı ve İngiliz yanlısı dış politikasının sebepleri açıkça ortaya çıktı.** Ankara'nın önerdiği ittifak anlaşması SSCB ile sıkı işbirliğini güçlendirebilir ve kendisinin Batı ile olan ilişkilerinde bir mesafe koymaya yardımcı olabilirdi. Fakat Kremlin malum yapıcı olmayan tutumu, Türkiye'yi, o dönemin tek nükleer süper gücü olan ABD'nin yanına itmiştir.

Moskova görüşmelerine paralel olarak, Sovyet yönetimi ideoloji ve akademik kurumlara, Türkiye'nin Turancılığa dayalı yayılcı niyetlerini ifşa eden yayınların hazırlanması için talimat verdi. 22 Haziran 1945 yılında

Türkiye Sovyetlerin tüm tekliflerini geri çevirerek, ilk başta İngiltere'nin, daha sonra ise ABD'nin desteği ile kendi konumunu korumak amacıyla sistematik bir çalışma başlattı.

Sovyetler Birliği ile Türkiye ilişkilerindeki sorunlar Potsdam Konferansında da ele alınmıştır. Konferansın açılışından bir gün önce V.Molotov ile A.İden arasında bir görüşme yapıldı. Görüşme sonunda, Molotov'un ifade ettiği gibi, **"Sovyetler Birliğine meşru olarak ait olan toprakların geri verilmesinden bahsedildi. Boğazlar konusunda ise, Sovyetler Birliği artık uzun zamandır Montrö Boğazlar Sözleşmesini kabul etmediğini söylemektedir"**. A.İden, bugüne kadar İngilizlerin, SSCB'nin Türkiye'ye karşı toprak iddiasını duymadıklarını, sadece Boğazlar rejimine karşı iddiaları olduğunu bildiklerini dedi. V.Molotov toprak konusunu Türk tarafının ittifak anlaşmasına dair teklifine bağladı. V.Molotov'un "daha önceleri İngiliz hükümetinin, Türk egemenliği altında yaşayan Ermeni nüfusunu savunmaya kalkıştığını" söylemesi üzerine A.İden

Türk topraklarında ne kadar Ermeni yaşadığını sordu. Molotov: "yaklaşık 400-500 bin. Sovyet Ermenistan'ında ise yaklaşık 1 milyon, Sovyetler Birliği dışında ise 1 milyondan fazla Ermeni'nin yaşıyor. Ermenilerin toprakları genişlediği zaman, yurtdışında yaşayan Ermenilerin çoğu vatanına dönmeye çalışacaktır" şeklinde cevap verdi.

Potsdam Konferansının açılışı 1945 yılının 17 Temmuzunda yapıldı. Türkiye konusu 18 Temmuz günü yemek sırasında gayri-resmi olarak görüşüldü. 22 Haziran'da ise G.Truman'ın başkanlığındaki toplantıda resmi olarak gündeme getirildi. W. Churchill bu konunun, İngiliz hükümetinin Sovyetler Birliği hükümeti ile yaptığı görüşmelerde savunduğu Montrö Boğazlar Sözleşmesine değişiklikler yapılması bakımından önemli olduğunu bildirdi. O "Sovyetlerin askeri ve ticari filosunun Karadeniz'den Akdeniz'e serbest geçişini sağlayacak antlaşmadan" yana olduğunu söyledi. Sonra da W.Churchill Stalin'i Türkiye'yi korkutmaması için ikna etmeye çalıştı: "Şüphesiz ki Türkiye Bulgar ve Sovyet birliklerinin

Bulgaristan'da konuşlandırılmasından ve Sovyet basınında ona karşı yapılan saldırılardan ve tabii ki Türkiye'nin SSCB büyükelçisi ile Sayın Molotov arasında yapılan görüşmelerin sonuçlarından son derece endişelenmiştir. Bana bellidir ki, **eğer Türkiye Sovyet yönetiminden saldırı ve savunma ittifakı imzalanmasını talep ederse, Sovyet yönetiminin, Türkiye-Rusya ilişkilerinin hangi şekilde iyileştirilebileceğini bildirmesi için iyi bir fırsat olacaktır. Fakat Türkiye'yi endişelendiren ortaya atılan tekliflerdir... Sovyet yönetiminin bu konudaki tutumunu bilmek isterdim**". W.Churchill'in sorusunu cevaplamak için İ.Stalin V.Molotov'a söz verilmesini istedi. V.Molotov ilk olarak ittifakla ilgili konudaki gelişmeleri ve büyükelçi S.Sarper'le olan konuşmaları aktardı. Bunlarla ilgili şunları söyledi: "...Bazı yerlerde SSCB ile Türkiye arasındaki sınırları adaletsiz buluyoruz. Gerçekten de 1921 yılında Sovyet Ermenistan'ı ile Sovyet Gürcistan'ından zorla topraklar ilhak edilmiştir – bunlar Kars, Artvin ve Ardahan illeridir". Daha sonra konuşmacı Sovyetlerin toprak iddiasında olduğu haritayı gösterdi (şöngelişi, Sovyetler döneminde okul dersliklerinde söz konusu harita proleter enternasyonalizminin adil tutumunun örneği olarak sunulmaktaydı).

Böylece, SSCB Türkiye'ye olan taleplerini uluslararası müzakereye sundu. Bununla **birlikte V.Molotov iki türlü iddia ileri sürmüştü – toprak iddiası ve Boğazlar rejiminin gözden geçirilmesi. Boğazlar sorununun kendisi iki bölümden oluşuyordu: Sözleşmenin gözden geçirilmesi ve Boğazlarda Sov-**

yetlere üs verilmesi. Toprak iddiaları konusunda bunu belirtmek gerekiyor ki daha V.Molotov A.İden'le 16 Temmuz tarihinde yapmış olduğu konuşmasında yurtdışında yaşayan Ermenilerin SSCB'ye gelme isteklerini iletmişti. 1945 yılının Mayıs ayından itibaren, Sovyet yönetimi Ermenistan'ın devlet kurumları, yaratıcı birlikleri ve dini kurumların temsilcilerini diasporada propaganda yapmaları amacıyla yurtdışına görevli olarak göndermeye başladı. Ermeni tarihçisi E.Melkonyan yazı-

V.I.Lenin

yor: " Daha savaş bitmeden önce Stalin, 16 Mart 1921 tarihli antlaşma ile Sovyet Rusya'sının Türkiye'ye verdiği toprakları geri almayı hedefliyordu. **O dönem SSCB'nin Doğu Avrupa ve Balkanlardaki etki alanının genişlemesinden rahatsız olan ABD ve İngiltere'nin karşı koyabileceğini hissederek Stalin diğerleri gibi, "Ermeni kartını" oynamaya karar verdi.** Bununla ilgili olarak, o dönem Ermenistan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin 1.Sekreteri G.Arutinov'un 15

Mayıs'ta İ.Stalin'e gönderdiği mektubunda, yurtdışında yaşayan Ermenilerin Sovyet Ermenistan'ına dönmelerine izin vermesini rica etmekteydi. 4 Temmuz'da G.Arutinov ve Ermenistan SSC'nin Halk Komiserleri Konseyi Başkan yardımcısı S.Karapetyan tarafından V.Molotova, 15 Mayıs'ta Ermenistan yönetimi tarafından, ağırlıklı olarak Romanya ve Bulgaristan'dan 30-40 bin Ermeni'nin Sovyet Ermenistan'ına göç edilmesi konusunun gündeme getirildiğini hatırlatan bir mektup gönderildi. Mektupta, Yunanistan Ermenilerinin Sovyet yanlısı Bulgaristan'a duydukları sempatiden dolayı baskıya maruz kaldıklarını haber verdikleri bildiriliyordu. Yunanistan'da yaşayan 20 bin Ermeni'den sadece 5 bininin vatandaş olması durumu ağırlaştırıyordu. Bu nedenle de Eri van yönetimi, 15-20 bin Yunanistan Ermenilerinin göç konusunun, diğer yurtdışında yaşayan Ermenilerin Ermenistan'a göç ettirilmesi konusundan ayrı tutulmasını öneriyordu. İ.Stalin'e yapılan diğer müracaatında, G.Arutinov yazıyordu: "Yurtdışında yaşayan Ermeni kolonilerinin (bu koloniler 25'den fazla ülkede mevcuttur) Sovyetler Birliği ve Sovyet Ermenistan'ına, özellikle Büyük Vatan savaşı sırasında ilgisinin artması nedeniyle, yurtdışı Ermenilerinin sistematik olarak Sovyet Ermenistan'ının ekonomik ve kültürel başarıları ve aynı zamanda Ermeni halkının vatan savaşına katılımı ile ilgili bilgilendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte yazar aylık "Sovyet Ermenistan'ı" dergisinin 2000 tirajla yayımlanmasını da önermektedir. Aynı G.Arutinov, İ.Stalin ve V.Molotov'a gönderdiği 7 Temmuz tarihli **mektubunda Ermenistan'da ve**

diaspora teşkilatlarında Ermeni topraklarının geri iadesinin geniş biçimde ele alındığını ve Ukrayna, Belarus ve diğer halkları birleştiren Sovyet hükümetinin Ermeni halkının isteğini yerine getireceğine ümit olduğunu ve üç büyük devletin yapılması planlanan konferansında, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye verilmiş Sovyet Ermenistan'ının topraklarının geri verilmesi konusunu da gündeme getireceğini yazıyordu. Mektupta ayrıca, "1914 yılı sınırlarının tesis edilmesi ve eski Kars ili ile Ermenistan'ın Sürmeli ilçesinin geri iade edilmesi talebinde bulunulması da" tavsiye edilmekteydi. Bunun, yurtdışındaki Ermenilerin Sovyet Ermenistan'ına göç ettirilmesi konusu ile bağlantılı olduğuna da işaret ediliyordu.

Potsdam Konferansı'nın 23 Temmuz tarihli 7. oturumunda gerçekleştirilen Türkiye meselesi ve Boğazlar konusu müzakereler şiddetli hal aldı. Müzakereler tamamen Türkiye, Suriye, Lübnan ve İran'a ayrılmıştı. W.Churchill Boğazlarda Rus askeri üssünün kurulması önerisini desteklemeyeceğini ve Türkiye'nin de bunu kabul edeceğini düşünmediğini yineledi. Bu sefer onunla İ.Stalin'in kendisi tartıştı ve Türkiye için Rusya tarafından savaş tehdidi ile ilgili iddiaları reddetti. Daha sonra ise sınırlar konusunun üzerinde durarak Sovyetlerin Kars ve Ardahan'la ilgili tutumunu tekrarladı. Müttefikler SSCB'nin Türkiye'ye karşı iddialarını desteklemedi ve üç büyük devletin katılımıyla gerçekleşen Konferansın 1 Ağustos tarihli sonuç tutanağında Karadeniz boğazları konusuna sadece birkaç satır ayrıl-

ması: "Üç hükümet, Montrö Boğazlar Anlaşmasının, günümüz taleplerine uygun olmadığı gerekçesiyle tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini kabul etmiştir. Bir sonraki adım olarak bu konu her üç hükümet ile Türkiye hükümeti arasında doğrudan görüşmelerin konusu olacağına dair mutabakata varılmıştır'.

Potsdam Konferansı sonrasında, SSCB Dışişleri Halk Komiserliğinin talebi üzerine Ermenistan ve Gürcistan'ın benzeri kurumlarında,

İ.Stalin

Türkiye'ye karşı toprak iddialarını içeren geniş raporlar hazırlanarak V.Molotof'a sunulmuştur. Bunlara dayanarak 18 Ağustos tarihinde SSCB Dışişleri Halk Komiserliği "Sovyet-Türk ilişkileri" konusunda belge hazırladı. Belgenin ikinci bölümü "Türkiye tarafından Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetlerinden alınan topraklar konusu" başlığı altında verilmişti. Belgede, Transkafkasya'da 1918 olayları, Bakü'nün Türkler tarafından "işgali" ve Brest Barış antlaşmasının feshedilmesinden sonra "işgal edilmiş toprakların geri verilme-

mesi" anlatılmaktaydı. 16 Mart 1921 yılında Sovyet Rusya'sı ve Türkiye arasında, Rusya'nın ağır ekonomik durumu ve uluslar arası konumu kullanılarak Türkiye toprak kazanımları elde ederek, Batum ilinin Güney kısmını, Kars ili ve İrevan'ın Sürmeli ilçesini sınırları içerisine alan bir anlaşma imzalandı. İlk iki bölge 1878 yılından Rusya'nın, Sürmeli ilçesi ise İran'ın bir parçasıydı. Belgede gösterilen bölgeler "Türk zulmü" altında kalmış "eski Ermeni ve Gürcü toprakları" olarak nitelendirilmiştir. Burada, Türkiye'nin çok evveler işgal ettiği, daha sonra ise Rusya'nın zayıflığını kullanarak tekrar işgal ettiği bölgelerin söz konusu olduğu vurgulanmaktadır. SSCB Dışişleri Halk Komiserliği "savaştan sonra Avrupa'da birçok düzenlenmemiş bölgesel sorunların ortaya çıktığı, ama belki de bunlardan hiçbiri Ermeni ve Gürcü toprakları konusu gibi açık ve tartışmasız değildir. Bu bölgelerin Türkler tarafından işgali, Gürcistan'ın, özellikle de Ermenistan SSC'nin bölgesel çıkarlarını ihlal etmiş ve onların stratejik güvenliğini önemli derecede zayıflatmıştır. Türkiye'nin işgal ettiği toplam arazi alanı 26.000 metrekaredir. Böylece Türkiye'nin sınırları içine alınan 20.500 metrekarelik Ermeni topraklarının Ermenistan Cumhuriyeti topraklarının yaklaşık %80'i, 5.500 metrekarelik Gürcü toprakları ise Gürcistan Cumhuriyetinin yaklaşık %8-i oluşturmaktadır. Çağdaş devletler arasında Ermenistan, sınırları içinde bu halkın en az – 1 milyon Ermeni'nin yaşadığı tek ülkedir. 1 milyondan fazla Ermeni, Türkiye'den olan yaklaşık yarım milyon mülteci de dahil olmak üzere, Sov-

yetler Birliği dışında yaşamaktadır. Doğal olmayan bu durum, öncelikle, Ermeni halkının eski kültürünün beşiği olan ata topraklarının önemli bir kısmının başkalarının elinde bulunmasıyla izah edilebilir”.

Söz konusu belgeye göre, SSCB'nin Almanya üzerindeki zafarından sonra, Amerika ve Orta Doğu'da yaşayan Ermeniler arasında vatana – Sovyet Ermenistan'ına geri dönmek hevesi de artmıştı. “Ama bugünkü Sovyet Ermenistan'ı yurtdışındaki Ermenileri kabul etmek için çok sınırlı imkânlarla sahiptir. Onun taşlı ve çorak toprakları üretim için uygun değildir. İşlenebilir topraklar Ermenistan'ın tamamının sadece yaklaşık altıda birini oluşturmaktadır”. Belgede, “Sovyet Ermenistanı'nda nüfus yoğunluğu her metrekareye 43 kişi iken, Türkiye'ye verilen Ermeni topraklarında 3-4 kişidir” deniliyor.

Bu belgeye dayanarak, Kavtaradze V.Molotov'a gönderilmek üzere Türkiye'ye verilmiş bölgelerin müttefik cumhuriyetler arasında paylaşımına ilişkin proje tasarısı hazırlar. Gürcistan Dışişleri Halk Komiserliğinin talep ettiği Batum ilinin güneyi, Artvin, Ardahan ve Olti – son iki ilin Ermenistan'a verilmesi öngörülmüştür.

Konunun bu şekilde gündeme getirilmesi Gürcistan'ı ciddi şekilde endişelendirmekteydi. Gürcistan Komünist Partisi Merkez Komitesinin Birinci Sekreteri K.Çarkviani bu konuyu ülke yöneticileri ile görüştü ve akademik kurumlara, Batum'un Güney bölgesi ile Artvin, Ardahan ve Olti illerinin Gürcülere ait olduğunu kanıtlayan tarih-etnografya ve coğrafi nitelikli belgelerin hazırlanması için talimat verdi. Gürcistan Dışişleri Halk Komiseri G.Kiknadze

L.Beriya'ya bir mektup gönderdikten sonra Moskova'ya gitti. Mektubunda, Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında 13 Ekim 1921 tarihli dostluk anlaşması “genç Sovyet Cumhuriyetlerinin ağır yıllarında” imzalandığına ve Sovyet Cumhuriyetlerinin savaştan kaçınmak için kendi topraklarının bir parçasını Türkiye'ye devretmek zorunda kaldıklarına, Türkiye'nin de bu toprakları işgal ettiğine dikkat çekiyordu: “Böylece, eski Batum vilayetinin Güney kısmı ile Artvin, Ardahan ve Olti il-

Atatürk

lerinin tamamı Gürcistan'dan alındı”. Daha sonra mektupta, “Türkiye'nin bilinçli olarak kendi topraklarında Sovyetler karşıtı “Turancılar” örgütünün faaliyetine müsamaha gösterdiğini ve bu örgütün, SSCB'den Kırım, Kafkasya ve diğer bölgelerin ayrılması sonucu “Büyük Türkiye” kurmayı hedeflediğini yazıyor. Ona göre, bütün bunlar “söz konusu anlaşmaların feshi ve Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetlerine kendi topraklarını geri iade edilmesi için bir nedendir”. Daha sonra G.Kiknadze, **S.Kavtaradze'nin belgesinde Ardahan ve Olti illerinin Ermenistan'a veril-**

mesini şikayet ediyor ve Gürcistan SSC'ye 12.760 metrekarelik toprağın, Ermenistan SSC'ye ise 13.190 metrekarelik toprağın verilmesinde ısrar ediyor.

1945 yılının sonbaharında Ermenistan geri dönüş konusunu bir daha gündeme getirdi. Ermenistan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin Birinci Katibi G.Arutinov İ.Stalin'e gönderdiği 27 Ekim 1945 tarihli mektubunda, son zamanlarda yurtdışında yaşayan Ermeniler arasında vatanseverlik duygularının arttığını ve bunun da Sovyetler Birliğinin Ermeni kolonilerinde etki alanını genişletmesi için imkan sağladığını bildiriyordu. Bununla ilgili olarak, 200 yıldan fazla geçmişe sahip olan Ermeni-Katolik cemaati “Mkhitar-yan”la çalışmalar yürütülmesi ve Vatikan'ın anti-Sovyet tutumuna karşılık onları SSCB'nin dostları haline getirmek ve Venedik'ten Sovyet Ermenistan'ına yerleştirilmesi önerilmekteydi. Böylece, mektubun yazarına göre, **Ermeni Gregoryen ile Ermeni Katolik kiliselerinin yaklaşmasını ve sonuncunun Eçmiyazın'deki tüm Ermenilerin Katolikosuna bağlanmasını sağlamak mümkündür.** Bu nedenle de Ermenistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi, Ermeni akademik kurumların temsilcilerinin cemaat ile görüşmek, onların tüm Ermenilerin Katolikosu ve Ermenistan SSC hükümetine geri dönmek için tutum ve organizasyonunu incelemek üzere Venedik'e görevli olarak gönderilmeleri için izin ister. 1945 yılının Kasım ayında G.Arutinov, geri dönüş sorununun nihai çözümü için İ.Stalin ve G.Malenkov'a tekrar mektup gönderdi. Ekte ise, yurtdışında yaşayan Ermenilerin geri dönüşü-

ne ilişkin Erivan'da hazırlanan SSCB Halk Komiserleri Konseyinin karar tasarısı sunulmuştu. Bu mektuplara dayanarak, Komünist Partisi Siyasi Bürosu 1945 yılı Kasım ayında gizli bir kararname kabul ederek, Ermenistan Komünist Partisi Merkezi Komitesine Ermeni akademik kurumlarının temsilcilerinin görevli olarak Venedik'e gönderilmesine izin verdi.

21 Kasım 1945 yılında Siyasi Büro, Ermenistan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin başvurusuna esasen kapsamlı bir kararname kabul etti: "Yurtdışında yaşayan Ermenilerin vatana dönmeleri ile ilgili olarak Ermenistan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin önerilerinin ve SSCB Halk Komiserleri Konseyinin karar tasarısının onaylanması kabul edilmiştir". Altı gün sonra ise Katolikos 6. Gevorg SSCB, ABD ve İngiltere yöneticilerinden, Türkiye tarafından zorla ele geçirilen toprakların Sovyet Ermenistan'ına katılması için yardım talebinde bulundu. Siyasi Büro kararı uyarınca 21 Kasım'da SSCB Halk Komiserleri Konseyi "yurtdışında yaşayan Ermenilerin Sovyet Ermenistan'ına geri dönmeleri konusunda önlemlere" ilişkin karar kabul etti. SSCB Dışişleri Halk Komiserliği ile ortaklaşa hazırlanan tasarı 22 Şubat tarihinde Siyasi Büroda onaylandı. Karar gereğince, **Ermenistan Dışişleri Halk Komiserliğine Bulgaristan, Yunanistan, İran, Lübnan, Romanya ve Suriye'den gelecek Ermenilere yardım edilmesi için talimat, söz konusu ülkelere ikişer temsilci gönderilmesine de izin verilmiştir. Sovyetlerin yurtdışındaki büyükelçiliklerinde çalışmaların organizasyonu için Dışişleri Halk Komiserliği Orta Doğu masası**

şefi İ.Samılovski başkanlığında G.Ovanesyan (Ermenistan Halk Komiserleri Konseyi) ve Ovakimyan'dan (SSCB Devlet Güvenlik Halk Komiserliği) oluşan komisyon kuruldu. ABD, Fransa, Mısır, Türkiye ve İran'daki temsilciliklere, Sovyet Ermenistan'ına gelerek vatandaşlık almak isteyenlerin listesini hazırlamaları için talimat verildi. Geri dönmek isteyenlerin arasında iş kabiliyeti olanlar tercih edilmekteydi. Buna ek olarak da, "ilerici Ermeni örgütlerinin" göçmenler için oluşturulan fona bağış toplama girişimini desteklemek kararı verildi. Bu kararı almakla İ.Stalin batılı müttefiklerine ve bütün dünyaya, Türkiye'ye karşı toprak iddiasındaki kararlılığını sergilemeye, kamuoyunda, bu toprakların geri dönecek Ermenilerin yerleştirilmesi için gerekli olduğu tezini kabul ettirmeye çalışıyordu, çünkü Ermenistan SSC'nin, gelmek isteyen her kesin yerleştirilmesi için toprakları yetersizdi. Fakat Ermenistan ve Gürcistan'ı Türkiye'ye karşı bir araç olarak kullanmak çabaları yurtdışında kabul görmedi. Dünya, Ermenilerin Ermenistan SSC'ye geri dönüşü ile ilgili fikirlerin arkasında neyin durduğunu çabuk anladı ve toprak iddiaları politikası iflasa uğradı. 1946-1949 yıllarındaki "Büyük geri dönüş" binlerce Ermeni'nin kaderinde ağır iz bıraktı. Ayrıca, Kremlin ilhak planlarının başarısızlığını Azerbaycanlılar ödemek zorunda kaldı: İ.Stalin tarafından imzalanan SSCB Bakanlar Kurulunun 23 Aralık 1947 ve 10 Mart 1948 tarihli kararname gereğince 100 bin Azerbaycanlı, tarihi ata yurtları olan Ermenistan SSC'den Azerbaycan SSC'ne sınır dışı edildi. ❖

Kaynakça

1. G. Dimitrof. Günlük (9 mart 1933 – 6 Şubat 1949). Sofya, 1997, seh.203; The Diary of Georgi Dimitrov, 1933–1949. New Haven, CT: Yale University Press, 2003, p.137; Odd Arne Westad. The Global Cold War. Third World Interventions and the Making of Our times. Cambridge University Press, 2007, p.59. (Г.Димитров. Дневник (9 март 1933 – 6 февруари 1949). Софя, 1997, с.203; The Diary of Georgi Dimitrov, 1933–1949. New Haven, CT: Yale University Press, 2003, p.137; Odd Arne Westad. The Global Cold War. Third World Interventions and the Making of Our times. Cambridge University Press, 2007, p.59.)
2. Dostluk ve tarafsızlık hakkında Türk-Sovyet antlaşması ile ilgili. 11.03.1945.yıl.// Rusya Federasyonu dış politika arşivi (bundan sonra – RF DPA), f.015, op.5, p.8, d.8, l.4. (К вопросу о советско-турецком договоре о дружбе и нейтралитете. 11.03.1945 г.// Архив внешней политики Российской Федерации (далее – АВП РФ), ф.015, оп.5, п.8, д.8, л.4.)
3. Erkin Feridun CEMAL. Dışişlerinde 34 Y İ. Washington Büyükelçiliği. Cilt.2, Ankara, 1986, s.147–149; V.Zubok, C.Pleshakov Inside the Kremlin's Cold War. From Stalin to Khrushchev. Harvard University Press, 1996, p.91.

- (Erkin Feridun CEMAL. Dışişle-
rinde 34 Y İ. Washington Büyükelçilği. Cilt.2, Ankara, 1986, s.147– 149; V.Zubok, C.Pleshakov Inside the Kremlin's Cold War. From Stalin to Khrushchev. Harvard University Press, 1996, p.91.)
4. V. Molotof'un günlüğünden. Türk büyükelçisi S.Sarper'in kabulü. 07.06.1945.yıl// RF DPA, f.06, op.7. p.2, d.31, l. 1-2.
(Из дневника В.Молотова. Прием посла Турецкой Республики С.Сарпера. 07.06.1945 г.// АВП РФ, ф.06, оп.7, п.2, д.31, л.1– 2.)
5. V. Molotof'un günlüğü. Türk büyükelçisi S.Sarper'in kabulü. 07.06.1945.yıl// RF DPA, f.06, op.7. p.2, d.31, l. 5-6.
(Из дневника В.Молотова. Прием посла Турецкой Республики С.Сарпера. 07.06.1945 г.// АВП РФ, ф.06, оп.7, п.2, д.31, л.5– 6.)
6. V. Molotof'un günlüğü. Türk büyükelçisi S.Sarper'in kabulü. 07.06.1945.yıl// RF DPA, f.06, op.7. p.2, d.31, l. 9-11.
(Из дневника В.Молотова. Прием посла Турецкой Республики С.Сарпера. 07.06.1945 г.// АВП РФ, ф.06, оп.7, п.2, д.31, л.9–11.)
7. The Ambassador in Turkey (Wilson) to the Secretary of State. 12.06.1945 // FRUS, 1945, vol. VIII, p.1234.
(The Ambassador in Turkey (Wilson) to the Secretary of State. 12.06.1945 // FRUS, 1945, vol. VIII, p.1234.)
8. V. Molotof'un günlüğü. Türk büyükelçisi S.Sarper'in kabulü. 07.06.1945.yıl// RF DPA, f.06, op.7. p.2, d.31, l. 30-31.
(Из дневника В.Молотова. Прием посла Турецкой Республики С.Сарпера. 18.06.1945 г.// АВП РФ, ф.06, оп.7, п.2, д.31, л.30–31.)
9. V. Molotof'un günlüğü. Türk büyükelçisi S.Sarper'in kabulü. 07.06.1945.yıl// RF DPA, f.06, op.7. p.2, d.31, l. 31-32.
(Из дневника В.Молотова. Прием посла Турецкой Республики С.Сарпера. 18.06.1945 г.// АВП РФ, ф.06, оп.7, п.2, д.31, л.31– 32.)
10. V. Molotof'un günlüğü. Türk büyükelçisi S.Sarper'in kabulü. 07.06.1945.yıl// RF DPA, f.06, op.7. p.2, d.31, l. 32-33.
(Из дневника В.Молотова. Прием посла Турецкой Республики С.Сарпера. 18.06.1945 г.// АВП РФ, ф.06, оп.7, п.2, д.31, л.32– 33.)
11. V. Molotof'un günlüğü. Türk büyükelçisi S.Sarper'in kabulü. 07.06.1945.yıl// RF DPA, f.06, op.7. p.2, d.31, l. 37-38.
(Из дневника В.Молотова. Прием посла Турецкой Республики С.Сарпера. 18.06.1945 г.// АВП РФ, ф.06, оп.7, п.2, д.31, л.37– 38.)
12. Miller'e, Alkayef'e, Marat – B.Ponomaryof'a. Türkiye'de pantürkizm sorunuyla ilgili. 18.07.1945. yıl// Rusya Devlet Sosyal-Siyasi Tarih Arşivi (bundan sonra - RDSSTA), f.17, op.128, d.820, l.228–275.
(Миллер, Алькаев, Марат – Б.Пономареву. К вопро-
су о пантюркизме в Турции. 18.07.1945 г. // Российский государственный архив социально-политической истории (далее – РГАСПИ), ф.17, оп.128, д.820, л.228–275.)
13. M. Akgün. Boğazlar: görünmez iletişim// "Rus-Türk ilişkileri: Tarih, mevcut durum ve umutları" kitabından. M., 2003, s.59.
(М.Акгюн. Черноморские проливы: незримые связи // В кн.: Российско-турецкие отношения: история, современное состояние и перспективы. М., 2003, с.59.)
14. V.Molotof'un günlüğünden. Bay A. İden'in kabulü. 16.07.1945. yıl// RF DPA, f.06, op.7, p.2, d.31, l.75–76.
(Из дневника В.Молотова. Прием господина А.Идена. 16.07.1945 г.// АВП РФ, ф.06, оп.7, п.2, д.31, л.75–76.)
15. Üç Müttefik devlet liderlerinin Berlin (Potsdam) Konferansı. SSCB, ABD ve İngiltere (17 Temmuz - 2 Ağustos 1945) belgelerinin topluluğu. M., 1984, s.134-135.
(Берлинская (Потсдамская) конференция руководителей трех союзных держав. СССР, США и Великобритании (17 июля – 2 августа 1945 г.) Сборник документов. М., 1984, с.134–135.)
16. Üç Müttefik güçlerin liderleri Berlin (Potsdam) Konferansı. SSCB, ABD ve İngiltere (17 Temmuz - 2 Ağustos 1945) belgelerin topluluğu. M., 1984, s.135-136.
(Берлинская (Потсдамская) конференция руководителей

- лей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании, с.135–136.)
17. E.L.Melkonyan. İki dünya arasında. Erməni diasporasının şekillenmesi yolları.// “Dikey hikayeleri”, Tiflis, 2003, № 5, s.78. (ЭЛ.Мелконян. Между двумя мирами. Пути политической адаптации Армянской диаспоры // “Вертикали истории”, Тбилиси, 2003, № 5, с.78.)
18. G.Arutinov – İ.Stalin. 1945/05/15.yıl.// Ermenistan Cumhuriyeti Organizasyonları Sosyal ve Siyasal teşkilatları belgelerinin Devlet Merkez Arşivi, F.1, op.034, 27, l.33-36. (Bundan sonra - ECOSSTBDMA). (Г.Арутинов – И.Сталину. 15.05.1945 г.// Центральный Государственный Архив Документов Общественно-Политических Организаций Республики Армения (далее - ЦГАДОПО РА), ф.1, оп.034, д.27, л.33–36.)
19. G.Arutinov, C.Karapetyan - V.Molotof. 04.04.1945.yıl.// ECOSSTBDMA, f.1, op.034, d.27, l.37–39. (Г.Арутинов, С.Карапetyан – В.Молотову. 04.04.1945 г.// ЦГАДОПО РА, ф.1, оп.034, д.27, л.37–39.)
20. G.Arutinov – İ.Stalin. 1945.yıl.// ECOSSTBDMA, f.1, op. 034, d.27, l.25–27. (Г.Арутинов – И.Сталину. 1945 г.// ЦГАДОПО РА, ф.1, оп. 034, д.27, л.25–27.)
21. G. Arutinof – İ.Stalin ve V.Molotof. 07.07.1945.yıl.// ECOSSTBDMA, f.1. op.26. d.47. l.40-43. (Г.Арутинов – И.Сталину и В.Молотову. 07.07.1945 г.// ЦГАДОПО РА, ф.1, оп.26, д.47, л.40–43.)
22. Üç Müttefik Devlet liderlerinin Berlin (Potsdam) Konferansı. SSCB, ABD ve İngiltere, s.148-149. (Берлинская (Потсдамская) конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании, с.148–149.)
23. Üç Müttefik güçlerin liderleri Berlin (Potsdam) Konferansı. SSCB, ABD ve İngiltere, s.444. (Берлинская (Потсдамская) конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании, с.444.)
24. Türk-Sovyet ilişkileri ile ilgili. 18.08.1945.yıl.// RF DPA, f.06, op.7, p.47, d.762, l.13–18. (К советско-турецким отношениям. 18.08.1945 г.// АВП РФ, ф.06, оп.7, п.47, д.762, л.13–18.)
25. G.Kiknadze – L.Beriya. 04.09.1945.yıl.// Gürcüstan Cumhurbaşkanının Arşifi. (bundan sonra - GCA), f.14, op.19, d.209, l.49–50. (Г.Кикнадзе – Л.Берии. 04.09.1945 г.// Архив президента Грузии (далее – АПГ), ф.14, оп.19, д.209, л.49–50.)
26. G.Kiknadze – L.Beriya. 04. 09. 1945. yıl. // Gürcüstan Cumhurbaşkanının Arşifi. (bundan sonra - GCA), f.14, op.19, d.209, l.51. (Г.Кикнадзе – Л.Берии. 04.09.1945 г.// АПГ, ф.14, оп.19, д.209, л.51.)
27. G. Arutinof – İ.Stalin. 27.10.1945. yıl.// ECOSSTBDMA, f.1. op.034. d.27. l.54-56. (Г.Арутинов – И.Сталину. 27.10.1945 г.// ЦГАДОПО РА, ф.1, оп.034, д.27, л.54– 56.)
28. G.Arutinov - I. Stalin ve G.Malenkov'a. Kasım, 1945.yıl // ECOSSTBDMA, f.1, op.034, 27, L.73-75. (Г.Арутинов – И.Сталину и Г.Маленкову. Ноябрь, 1945 г.// ЦГАДОПО РА, ф.1, оп.034, д.27, л.73–75.)
29. ВКР(б) МК Politbüro toplantısı. Ermenistan МК СР (b) meselesi. 19.11.1945.yıl. // RDSSTA, f.17, op.162, d.37, l.158. (Заседание Политбюро ЦК ВКП(б). Вопрос ЦК КП (б) Армении. 19.11.1945 г.// РГАСПИ, ф.17, оп.162, д.37, л.158.)
30. ВКР(б) МК Politbüro toplantısı. Ermenistan МК СР (b) meselesi. 19.11.1945.yıl. // RDSSTA, f.17, op.3, d.1054, l.32. (Заседание Политбюро ЦК ВКП(б). Вопрос ЦК КП (б) Армении. 21.11.1945 г.// РГАСПИ, ф.17, оп.3, д.1054, л.32.)
31. “Yurtdışındaki Ermenilerin Ermenistan SSC-ye göçüne ilişkin “ Sovnarkomun kararnamesi. Постановление Совнаркома СССР “О практических мероприятиях по переселению армян из границы в Армянскую ССР”.

